

СТАН ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В статтє рассматриваетсѧ процесс становления и развития среднего профессионального образования во II половине XIX - начала XX столетия.

The article deals with the process of forming and development of secondary professional education in the 2-nd part of the 19-th and the beginning of the 20-th century.

Народна освіта в Україні у ХІХ столітті, як і в усій Російській державі, була однією з важливих соціальних проблем. Стан її визначався тогочасними суспільно-економічними відносинами, для яких характерними були розклад кріпосницького ладу, втягування у товарообмін поміщицьких господарств, зростання зовнішньої торгівлі, збільшення вивозу сільськогосподарських продуктів, розвиток промисловості й застосування найманої праці в ній.

Мета статті полягає у дослідженні ролі та місця професійно-технічної освіти у другій половині ХІХ – початку ХХ століття.

Завдання дослідження: розкрити суть, зміст і структуру професійно-технічної освіти; визначити рівень розвитку професійно-технічної освіти у другій половині ХІХ – початку ХХ століття.

Окремі питання, присвячені професійно-технічній освіті, розглядалися в сучасних дослідженнях Л.М.Сольвара, Л.Л.Білана, Н.І.Ковальнової, Н.О.Терентьєвої та ін.

Друга половина ХІХ століття характеризується новими явищами в історії школи в Україні. Скасування кріпосного права, розвиток капіталізму, загострення соціальних суперечностей, зростання селянських заворушень, революційно-демократичний рух, початок революційної боротьби, поширення і поява соціал-демократичних організацій – усе це об'єктивно сприяло розвитку середньої освіти. В Україні проводилися шкільні реформи, робилися перші кроки щодо заміни станової школи буржуазною класовою, поширювалася мережа середніх шкіл, з'являлися нові типи середніх навчальних закладів.

На початку XIX століття в Україні, як і в усій Росії, починається промисловий переворот, в наслідок якого значного розвитку набувають металообробна промисловість, машинобудування та інші галузі промислового виробництва капіталістичного типу.

Промисловий переворот зумовив розвиток професійно-технічної освіти. До 80-х років XIX століття урядова політика в цьому питанні обмежувалася заохочуванням приватних осіб та громадських установ, які відкривали професійно-технічні заклади. Заснування таких закладів дозволялося, як правило, тільки в тому разі, коли окрема особа чи установа зобов'язувались фінансувати його. Найбільш характерним прикладом подібних закладів можна вважати Чернігівське ремісниче училище, яке було відкрите у 1804 році й розраховане на навчання дітей нижчих класів Чернігівської і Полтавської губерній. До училища зараховували й дітей кріпаків, але за умови, що на це буде воля поміщика та його згода надавати провіант.

Як свідчить аналіз літературних джерел, і за часів кріпацтва, і в пореформені роки ремісниче навчання використовувалось як форма “законної” експлуатації дармової підліткової праці. Здебільшого у виробничих майстернях і в сім'ях майстрів підліткам-учням замість “науки ремеслу” доводилося проходити принизливу “школу” биття та знущань [1].

Слід зазначити, що в другій половині XIX століття провідна роль у розвитку професійних навчальних закладів належала громадській та приватній ініціативі; почали засновуватися галузеві училища й школи – ремісничі, мореплавні, річкові, сільськогосподарські та ін. Подібні заклади діяли за індивідуальними статутами. Здебільшого, вони давали лише елементарні знання, де головна увага приділялася практичним формам навчання. Промислові навчальні заклади, як правило, здійснювали підготовку кадрів для ремісничого, а не фабрично-заводського виробництва.

Училища і школи професійно-технічної освіти в кінці XIX століття поступово переходять до підготовки в більших масштабах робітничих кадрів для промисловості, транспорту та сільського господарства. Встановлюються загальні принципи організації і змісту навчання у професійно-технічних училищах та

школах, розподіл їх на середні та нижчі, починається розробка методики професійного навчання.

Відповідно до “Основних положень про промислові училища” (1888 року), які регламентували діяльність закладів професійної технічної освіти аж до перемоги Жовтневої соціалістичної революції, встановилися три типи технічних училищ: середні технічні; нижчі технічні та ремісничі.

Враховуючи основні історичні етапи розвитку вітчизняної промисловості у XIX столітті, рівень розвитку технології виробництва й особливості організації праці, можна виділити три основні групи професійно-технічних училищ і шкіл в Україні, які готували: а) ремісників; б) індустріальних робітників; в) працівників сільського господарства.

У другій половині XIX століття в училищах та школах для підготовки індустріальних робітників готували головним чином слюсарів, токарів, ковалів, меблярів, інших робітників для фабрик, заводів, залізниць, суднобудівництва, тощо. Учні в процесі навчання не тільки виготовляли побутові предмети, а й набували кваліфікації в обробці деталей для машин та інших промислових виробів. Значна увага навчального процесу була зосереджена на вивченні таких навчальних предметів як, фізика (27), механіка (31), математика (26), креслення (12). До цієї групи навчальних закладів можна віднести Миколаївську портову ремісничу школу та ряд великих училищ – Київське залізничне, Олександрійське, Харківське ремісничі та Харківське залізничне, Одеську й Севастопольську школи “Русского общества пароходства и торговли”, Одеське ремісниче училище об’єднання “Труд” та створені пізніше згідно статуту 1889 року ремісничі училища: Бахмутське в Донбасі, Клишівське, Ніжинське та Глухівське в Чернігівській губернії. Київське залізничне училище було відкрите у зв’язку з початком експлуатації залізниці Київ – Одеса в 1870 році, яке готувало кваліфікованих робітників різних спеціальностей по обслуговуванню залізниці (зазначені навчальні заклади належали до середньої ланки освіти).

Слід відзначити, що на початку XX століття Україна стала одним із економічно високорозвинених регіонів Російської імперії. Утворилися такі великі промислові центри загальнодержавного значення, як Донецький вугільно-металургійний і Криворізький

залізорудний басейни. У цей період, набувають нового розвитку старі міста, які розташовані навколо великих гірничих та металургійних підприємств, виникають нові населені пункти, в яких починають відкриватися професійно-технічні навчальні заклади, де готували кадри для підприємств вугільної та металургійної промисловості. На цей час в країні сформувалася капіталістична концепція професійно-технічної освіти, яка відповідала соціальним та економічним потребам у підготовці грамотних, технічно підготовлених робітників.

На початку ХХ століття система професійно-технічних шкіл поступово розширювалася, були створені нові більш спрощені та “дешеві” типи навчальних закладів. Так, 1900 року, відкрилася школа гірничих десятників у Макіївці, а в Горлівці – гірниче училище; 1901 року в Маріуполі відкрито механіко-технологічне училище, куди приймали юнаків 16 – 18 років, які закінчили міське училище або шість класів гімназії. При училищі діяла ремісничка школа, де вчилися підлітки, починаючи з 12 – 14 років. Після чотирьох років навчання їм присвоювали звання підмайстрів. У 1901 – 1902 роках ремісничі школи відкрилися також при Маріупольському заводі “Русский Провиданс”, Петровському державному заводі (нині Єнакіївський металургійний завод ім. Г.К.Орджонікідзе), заводі Донецько – Юр’ївського металургійного товариства (нині Комунарський металургійний завод) та ін.

Гірничопромислова освіта в Україні, як і в цілому в Російській імперії, розвивалась повільно. Технічний прогрес вимагав значно більшої кількості середнього та молодшого технічного персоналу. Крім того, механізація гірничої промисловості була б неможливою без висококваліфікованих робітників. Гірничо – промисловики Півдня України, Уралу, золото – промисловики Сибіру на своїх з’їздах вимагали створення гірничотехнічних навчальних закладів. Так, 1909 року на території Донецького басейну було відкрито Слов’янське гірничозаводське училище.

Гірничотехнічні навчальні заклади не мали єдиних навчальних планів і програм, тому їх складали й затверджували у кожному закладі окремо. У середніх гірничотехнічних закладах навчальний час, який відводився на загальноосвітні предмети,

коливався від 10,6 до 30,4 %, в зв'язку з тим, що всі названі навчальні заклади діяли за індивідуальними статутами і приймали абітурієнтів з різною підготовкою. Відсутність єдиних програм в однотипних навчальних закладах ставила навчальний процес у залежність від ініціативи самих викладачів та педагогічних рад шкіл.

1902 року було видано перший “Закон про ремісничі та технічні навчальні майстерні та курси”. Протягом 1903-1907 років були законодавчо оформлені ремісничі та професійні відділи при загальноосвітніх школах. Крім навчальних закладів, відкритих на основі даних документів, продовжували існувати і відкривались школи і училища технічної освіти, які діяли на основі індивідуальних статутів. Були прийняті Положення щодо розвитку окремих видів професійної школи: “Про мореплавні навчальні заклади” (1902 року), “Про художньо-промислову освіту” (1902 року). Перебудова професійно-технічної освіти на основі прийнятих документів означала перебудову станової системи освіти в буржуазну.

У 1905 році в Херсоні було відкрито 4-класне ремісниче училище, яке готувало токарів, слюсарів, ливарників та ковалів. Навчались тут підлітки віком від 13 до 16 років. У 1909 році була відкрита перша реміснича сільськогосподарська школа на Донбасі. Вона була невеликою: щорічно випускала близько 20 спеціалістів з агротехніки. Особам, які закінчили ремісничу сільськогосподарську школу, не надавалося право вступу у вищі навчальні заклади.

Навчальні плани і програми професійно-технічних навчальних закладів відзначалися виключною різноманітністю – навіть для тих училищ і шкіл, які мали однакову мету. Організовані переважно з приватної ініціативи, технічні та ремісничі школи мали різний термін навчання (від 3 до 8 років), сюди приймали молодь, яка мала певну загальноосвітню підготовку [1, с. 13].

Що стосується жіночої професійної освіти, слід зазначити, що 1900 року при відділенні наукового комітету з технічної та професійної освіти Міністерства народної освіти був створений спеціальний відділ для керівництва жіночими професійними навчальними закладами. Так, вже 1901 року по всій Росії їх нараховувалось лише 129, де навчались 9920 учениць.

У пояснювальній записці до проекту закону про жіночі професійні навчальні заклади, представленому Міністерством народної освіти в Державну Думу 18 лютого 1914 року, наголошувалося на відсталості жіночої професійної освіти: “Існуючі нині в значній кількості навчальні заклади для професійної освіти жінок зобов’язані своїм заснуванням перш за все приватній ініціативі: відкриваючись та розвиваючись без певного плану, вони залишаються необ’єднаними, не мають твердо встановленого навчального курсу, ані відповідної організації, ані прав, ані жодних переваг” [4, с. 20].

Варто зазначити, що у розробці основних питань професійно-технічної освіти важливу роль відігравали з’їзди з питань технічної та професійної освіти. Вони зробили вагомий внесок як у розвиток теорії спеціальної освіти, так і в удосконалення практики роботи спеціальних навчальних закладів.

Аналізуючи вищевикладені факти, ми можемо зробити висновок, що в Україні, як і на території всієї Росії, була більш-менш сформована мережа нижчої та середньої професійної освіти. Але організована підготовка робітничих кадрів займала порівняно незначне місце, незважаючи на велику зацікавленість керівництва держави у розширенні професійно-технічного навчання, уряд не надавав необхідної матеріальної підтримки. Частка державних коштів у загальній сумі витрат на утримання професійно-технічних шкіл становила лише 23,9 %. Головним джерелом фінансування була плата за навчання, реалізація продукції навчальних майстерень, допомога приватних осіб. Це створювало різноманітні перешкоди на шляху поширення професійних знань серед широких мас трудящих.

Професійні навчальні заклади, засновані державою, діяли на основі статутів, затверджених урядом. Статути професійних навчальних закладів, заснованих приватними особами, земствами, громадськими організаціями, розроблялись комісіями або уповноваженими особами. Проекти підготовлених статутів розглядались місцевою думою, а потім затверджувались попечителем навчального округу.

Правовою основою статутів були відповідні закони та положення про міські училища 1872 року, “Основні положення про промислові училища” 1888 року, “Статут середніх технічних

училищ”, 1889 року та ін.

Незважаючи на те, що в зазначений період діяли різні типи училищ та шкіл, їхні статuti мали в основному подібні розділи: загальні положення, навчальна частина, учні та правила їх прийому, управління училищем, майстерні та заняття в них, кошти училища та звітність, права та привілеї училища. Деякими статутами визначалась і програма навчання.

Слід зауважити, що в змісті статутів знаходила яскравий вияв політика царського уряду в галузі народної освіти. Цими документами закріплювались обмеження при вступі до училищ у зв'язку з набутою початковою освітою та віросповіданням. У статутах деяких промислових училищ окремо наголошувалося на тому, що випускники даного закладу не мають права навчатись у вищих навчальних закладах. Плата за навчання, як правило, була непосильною для бідних верств населення.

Отже, підбиваючи підсумок викладеного, можна стверджувати, що професійно-технічна освіта в Україні в результаті реакційної політики російського самодержавства до Жовтневої соціалістичної революції розвивалася вкрай повільно, і не відповідала зростаючим потребам промисловості та сільського господарства.

Література

1. Веселов А.Н. Среднее профессионально-техническое образование в дореволюционной России. – М., 1961. – 209 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. – К.: Видав. центр “Академія”, 2001. – 576 с.
3. Ганелин Ш.И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX в. – М.: Учпедгиз, 1950. – 275 с.
4. Профессиональное образование. – 1915. – Янв. 8, – С. 20.
5. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. (X - поч. XX ст.) / Гончаренко С.У., Калениченко Н.П., Ярмаченко М.Д. та ін. – К.: Радянська школа, 1991. – 384 с.
6. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
7. Сисоєва С., Соколова І. Нариси з історії розвитку педагогічної думки. – Київ, 2003. – 308 с.
8. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Академія, 2000. – 544 с.